

виступає результатом попереднього включення старшокласників у відповідні адаптивні аспекти стосунків. Результати дослідження засвідчили, що застосування експрес-діагностики симптомокомплексів адаптивної культури за допомогою технології "Кваліметричний профіль" дозволяє оперативно визначати співгармонійність у розвитку адаптивних властивостей старшокласників, здійснювати відповідну корекційну діяльність.

Виконане дослідження не вичерпує всієї глибини розглянутої проблеми. Перспективні напрями її подальшої розробки вбачаємо у дослідженні шляхів подальшої оптимізації підготовки старшокласників до взаємодії з соціальним довкіллям.

1. *Ball H.* Poniatie adaptacii i ego znachenie dla psikhologii lichnosti [The concept of adaptation and its significance for the psychology of personality] / Heorhij Ball // *Voprosy psikhologii*. – 1989. – № 1. – S. 92–100.
2. *Kostiv V.* Systemno-synerhetychna kontseptsia doslidzhennia bazovoï kultury osobystosti [System-synergetic concept study basic culture of a person] / Volodymyr Kostiv // *Visnik Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psikhologichni nauky*. – Ivano-Frankivsk, 2006. – Вур. 9. – S. 151–159.
3. *Nalchadzhian A.* Sotsialno-psikhicheskaia adaptatsiia lichnosti: formy, mekhanizmy i strategii [Socio-psychological adaptation of personality: forms, mechanisms, strategies] / Albert Nalchadzhian. – Yerevan : Izd-vo AN Armianskoi SSR, 1988. – 262 S.
4. *Furman A.* Psykhodiahnostyka osobystisnoi adaptovanosti [The Psychodiagnosis of personal adaptability] / Anatolii Furman. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2000. – 197 S.

УДК: 159.98 : 29

Зіновія Карпенко

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ СПРОСТУВАННЯ ДЕСТРУКТИВНИХ ІДЕОЛОГЕМ ТОТАЛІТАРНИХ СОЦІУМІВ

У статті аргументовано, що ідеологи являють собою конкретні складники ідеології, що, як прояв політичної культури суспільства, наповнюють її етноспецифічним змістом. Втілюючись у міфах, легендах, переказах, колективних уявленнях, пропагандистських наративах, типових соціальних ілюзіях тощо, ідеологи репрезентують історичний досвід народу й артикулюють насамперед його геополітичні, краєологічні, мілітаристські домагання в контексті власних світоглядних уявлень і ставлення до інших етнокультурних спільнот.

Деструктивні ідеологеми репрезентують суб'єкт-об'єктне ставлення певного соціуму (держави) до великих аут-груп з точки зору їх корисності для досягнення власних інтересів і є типовими для тоталітарних соціумів. Конструктивні ідеологеми засновані на культурі толерантності і поваги до гідності інших та є зразком суб'єкт-суб'єктного ставлення, притаманного демократичним соціумам. Деструктивні ідеологеми стають знаряддям ведення інформаційно-психологічної війни проти визначеного авторитарною владою зовнішнього ворога і живляться негативною енергією конфлікту; конструктивні ідеологеми спонукають до співпраці та взаємодопомоги, становлячи миролюбну гуманістичну альтернативу військовій силі, політичному диктату, економічному шантажу й аморальному етноцентризму.

Основний вектор аксіопсихологічного спростування деструктивних ідеологем спрямовується на вибір різноманітними державними інституціями еволюційно вмотивованої стратегії міжнародного співробітництва, що потребує розвитку їх полікультурної компетентності, на противагу стратегії одностороннього виграшу в тотальному протистоянні іншим суб'єктам міжнародного права, що неадекватно лінії цивілізаційного розвитку. Психотехнічні засоби протидії деструктивним ідеологемам тоталітарного соціуму можуть бути запозичені від раціонально-когнітивної психотерапії, що використовує механізм категоріального порівняння, доводячи абсурдність і всебічну недоцільність ідеологічного настановлення на підкорення та домінування одних держав (народів, соціальних груп) над іншими.

Ключові слова: аксіопсихологія, ідеологема (конструктивна, деструктивна), ідеологія, культура (корисності, гідності), інформаційно-психологічна війна, полікультурна компетентність, пропаганда, соціум (тоталітарний, демократичний), толерантність, раціонально-когнітивна психотерапія.

В статті аргументовано, що ідеологеми представляють собою конкретні складові ідеології, які, як проявлення політичної культури суспільства, наповнюють її етноспецифічним змістом. Воплощуючись в міфах, легендах, казках, колективних уявленнях, пропагандистських наративах, типових соціальних ілюзіях і т. п., ідеологеми репрезентують історичний досвід народу і артикулюють перш за все його геополітичні, кротологічні, милитаристські притязання в контексті власних світоглядних уявлень і відносин до інших етнокультурних спільнот.

Деструктивні ідеологеми репрезентують суб'єкт-об'єктне відношення певного соціуму (держави) до великих аут-груп з точки зору їх користності для досягнення власних інтересів і є типовими для тоталітарних соціумів. Деструктивні ідеологеми стають засобом ведення інформаційно-психологічної війни проти визначеного авторитарною владою зовнішнього ворога і живляться негативною енергією конфлікту;

конструктивные идеологемы побуждают к сотрудничеству и взаимопомощи, становясь миролюбивой гуманистической альтернативой военной силе, политическому диктату, экономическому шантажу и аморальному этноцентризму.

Основной вектор аксиопсихологического опровержения деструктивных идеологем направляется на выбор разнообразными государственными институциями эволюционно обоснованной стратегии международного сотрудничества, что требует развития их поликультурной компетентности, в противовес стратегии одностороннего выигрыша в тотальном противостоянии другим субъектам международного права, что неадекватно линии цивилизационного развития. Психотехнические средства сопротивления деструктивным идеологемам тоталитарного социума могут быть позаимствованы от рационально-когнитивной психотерапии, которая использует механизм категориального сравнения, доказывая абсурдность и всеобщую нецелесообразность идеологической установки на подчинение и доминирование одних государств (народов, социальных групп) над другими.

Ключевые слова: аксиопсихология, идеологема (конструктивная, деструктивная), идеология, культура (полезности, достоинства), информационно-психологическая война, поликультурная компетентность, пропаганда, социум (тоталитарный, демократичный), толерантность, рационально-когнитивная психотерапия.

It was argued in the article, that ideologemes are the concrete constituents of ideology, being as a display of political culture of society they fill it with ethnospecific content. Being incarnated in myths, legends, narrations, group conceptions, propagandist narratives, typical social illusions and others, ideologemes present historical experience of people and articulate geopolitical, cratological, militaristic requirements in the context of proper world-view conceptions and their attitude toward other ethnocultural communities.

Destructive ideologemes present subject-object attitude of certain society (state) toward the large out-groups from the point of view of their utility for the achievement of their own interests and are typical for totalitarian societies. Structural ideologemes are based on the culture of tolerance and respect to dignity of others and are the standard of subject-object attitude inherent to democratic societies.

The main vector of axiopsychological refutation of destructive ideologemes is directed to be chosen by various state institutions of evolutionary-motivated strategy for international cooperation which requires the development of their polycultural competence that is opposed to the strategy of unilateral winning in total opposition to other subjects of international law, being inadequate to a line of civilized development. Psychotechnical means of resistance of totalitarian society to destructive ideologemes can be derived from rational and cognitive therapy that uses the mechanism of categorical comparison proving the absurdity and all-round inopportunity of ideological instruction on conquest and domination of some states (nations, social groups) over others.

Keywords: *axiopsychology, ideologeme (structural, destructive), ideology, culture (utility, dignity), informative and psychological war, polycultural competence, propaganda, society (totalitarian, democratic), tolerance, rational and cognitive psychotherapy.*

Актуальність проблеми. Запекла інформаційна війна, що передувала і супроводжує військове вторгнення Російської Федерації на суверенні українські терени, яка привела до брутальної юридичної імітації підстав для анексії Криму та створення плацдарму для подальших імперіалістичних зазіхань Кремля на Донбасі аж до, імовірно, Придністров'я й Карпат, викликала культурний шок у громадян щонайменше Євросоюзу, США, Канади, Австралії, Японії з приводу безпрецедентного в ХХІ столітті порушення міжнародних домовленостей, суб'єктом яких виступає ядерна держава. Цей культурний шок породив глибоке занепокоєння не лише очільників офіційних інституцій, лідерів держав, а й відродив есхатологічні очікування кінця історії внаслідок ескалації некерованої агресії у пересічних обивателів, фундаментальні права, потреби та інтереси яких зазнали б неминучих у такому разі нехтувань, фрустрацій, обмежень тощо. До викликів інформаційної війни з боку Росії, яка ведеться з підконтрольних тамтешньому тоталітарному режиму ЗМІ, котрий загалом зберігає реліктові риси "радянського імперіалізму" (у простонародному слововжитку – совка), виявилася неготовою професійна психологічна спільнота не тільки в Україні, але й за її межами. Річ у тому, що з часів другої світової війни, сумнозвісних цинічною геббельсівською пропагандою націонал-соціалістичної (фашистської) ідеології, світ уперше зіткнувся з безсоромністю масової маніпуляції фактами, підміною понять, перекрученням смислової логіки революційних подій на Майдані, спотворенням культурно-історичного контексту і спадкоємності націєтворення в Україні, з кричущим російським етноцентризмом, шовінізмом й агресивним самозвеличенням через культ військової потуги і сумнівну перевагу над енергетично залежними державами-споживачами природних вуглеводнів.

Зрозуміло, що розгубленість соціальних і політичних психологів перед зухвалим алярмом дедалі абсурдніших симулякрів ненаситних волюнтаристських інтенцій по реставрації в межах Російського царства "русского мира", базованого на православному фундаменталізмі, сакральності тоталітарної влади та протистоянні всьому апріорі "не русофільському", була спонтанною емоційною реакцією як вишколених "академічних" психологів, так і, на щастя, вже численного нині клану психологів-практиків. Проте і цей своєрідний професійний шок, що проявився на тлі шоку культурного, не може тривати як завгодно довго. Настав час оговтатися, переосмислити напрацювання психологічної теорії і практики, які можна прилаштувати до умов і методів ведення інформаційної війни проти України та її союзників і адвокатів у сучасному світі, з метою спростування деструктивних ідеологем, пропагандистських міфів, що

паразитують на соціальних ілюзіях масової свідомості адресатів ідеологічного впливу.

Аналіз останніх досліджень. Відправною точкою наших міркувань у зазначеному контексті буде феномен ідеології, аксіопсихологічний зміст якого очевидний, що, відтак, потребує конгеніального йому засобу протидії у випадку використання руйнівних, деперсоніфікуючих, конфліктогенних, фруструючих і нечесних пропагандистських маневрів, покликаних деморалізувати ідейного супротивника, зламати його опір, викликати паніку й очікування поразки, посіяти страх, зневіру й відчуття власного безсилля і неспроможності.

Отже, "ідеологія – поняття, яким традиційно позначається сукупність ідей, міфів, переказів, політичних лозунгів, програмних документів партій, філософських концепцій; не будучи релігійною по суті, ідеологія виходить із певним чином пізнаної або "сконструйованої" реальності, орієнтована на людські практичні інтереси і має на меті маніпулювання й управління людьми шляхом впливу на їхню свідомість" [3, 386]. Як стверджує А.А. Грицанов у цій же статті, ядром ідеології виступає коло ідей, пов'язаних з питаннями захоплення, утримання і використання влади суб'єктами політики.

Таким чином, ідеологеми – це одиничні складники ідеології як особливої аксіопсихологічної системи є змістовно вбудованими в культуру. Подібно до культури вони можуть виражати суб'єкт-об'єктні чи суб'єкт-суб'єктні відношення людської життєдіяльності. Перші фіксують базові структури свідомості людини і носять універсальний характер, позаяк оприявнюються в категоріях простору, часу, руху, речі, відношення, кількості, якості, міри, змісту, причинності тощо, а другі фіксують конкретний історичний досвід певної спільноти, сформований її існуванням як відносно автономного і тотожного собі цілого впродовж більш-менш тривалого часу. До цього культурного пласту належать історично зумовлені етноспецифічні колективні уявлення про призначення людини, функції суспільства, структуру свідомості, зміст таких оцінних категорій, як добро чи зло, прекрасне – потворне, обов'язок, совість, справедливість, віра, надія, свобода тощо.

В.С. Стьопін зазначає, що між складниками обох підсистем культури (а також ідеології як її невід'ємної частини – З.К.) існують корелятивні взаємозв'язки і смисловий резонанс. Автор пише: "Перетворення суспільства і типу цивілізаційного розвитку завжди передбачають зміну глибинних життєвих смислів і цінностей, закріплених в універсаліях культури. Перебудова суспільств завжди пов'язана з революцією в умах, з критикою панівних раніше світоглядних орієнтацій та виробленням нових цінностей" [6, 526]. Тим часом в тоталітарних суспільствах ідеологія перетворюється на інертну, не здатну до оновлення й розвитку систему світоглядних догм, оцінних штампів, риторичних кліше, уподібнюючись релігії. "Держава в такому разі виступає ідеократичною системою, в межах якої верховний жрець, який може тлумачити і трансформувати постулати

ідеології, виступає і найвищим чиновником, і політичним лідером" [3, 387]. Аналогія з російським державним лідером у даному контексті більш ніж очевидна. Владна вертикаль сусідньої держави вибудована таким чином, що замикає ухвалення не тільки доленосних, а й скільки-небудь вагомих рішень на президентові. Більше того, кожна публічна акція з участю очільника РФ дедалі більше наповнюється езотеричним символічним змістом, сакралізується в контексті новочасної імперської реконструкції виняткової духовної місії "Русского мира", втрачаючи життєдайну опору в глобалізованому постмодерновому світі з його полікультурністю й універсальною суб'єктивністю суспільних організмів різного масштабу і функціональної спроможності. Некритично захоплене ставлення до лідера, псевдорациональне виправдання його політичних рішень і жестів, атрибуція винятково чеснот аж до істеричного прославлення і вірогідданницького обоженування – такий феноменологічний спектр (по наростаючій) переживань типового представника тоталітарного соціуму, який злютовує духовно кволе (бо однорідне, так би мовити – "монотеїстичне" суспільство), проте сильне спільністю групової манії, що переростає в суспільну одержимість ідеями-симулякрами, які, мов дивовижні гігантські рослини-мутанти, самотньо бовваніють на тлі різнобарвного килима плюралістичних візій сучасності.

Дослідники (М.М. Бахтін, Р. Барт, Крістева) відзначають знаково-семіотичний, в межовому варіанті – міфологічний характер ідеологем, в структурі яких складно опосередковані раціональні й ірраціональні компоненти, об'єктивні підстави (означуване) й суб'єктивні прагнення (означники), автентичні екзистенційні феномени та їх конвенціалізовані культурні маніфестації тощо. Це зближує поняття ідеології та ідеологем з поняттям національного менталітету (ментальності), яке також належить до ядра культури та має складну структуру. Так, А.А. Гостев відзначає, ментальність "консолідує народ на основі спільних цінностей, моделей поведінки, традицій, життєвого укладу, культури і закладена, щоб не сказати запрограмована, на рівні свідомості – як індивідуальної, так і масової" [8, 94]. При цьому базовими характеристиками менталітету виступають колективність, неусвідомленість або неповна усвідомленість, стійкість, а ключовими складниками – національна ідея і національний прототип (образ позитивного національного героя). А.В. Юревич виокремлює такі базові компоненти національного менталітету, які утворюють його ядерний пласт: 1) колективна пам'ять, 2) соціальні уявлення, 3) колективні емоції, що їх закріплюють, 4) колективні норми, цінності і відношення, 5) мова, 6) ментальні репрезентації культури, 7) стиль мислення (і соціального сприймання), 8) зразки поведінки, 9) національна ідентичність [8, 95]. З огляду на перелічені компоненти є підстави вважати кожен із них джерелом, "матеріалом", засобом-інструментом, фінальним результатом чи іншим модусом існування ідеології.

Мета статті. Поки що сказане про імплікативну структурно-функціональну "запакованість" ідеології в менталітеті й останнього в

культури не дає достатніх підстав для критеріального розмежування ідеологем на конструктивні й деструктивні, тоді як емпірична доцільність такого аксіологічного протиставлення безсумнівна. Незважаючи на те, що виокремленні компоненти, як і годиться в респектабельному науковому дискурсі, принципово безоцінні, їх жива інтенціональна тканина в конкретних умовах існування соціуму зазнаватиме випробувань на цільову узгодженість і телеологічну міцність. Мова йде про вибір таких аксіометричних координат, у яких відзначені вище суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний вектори культури (ідеології) були б належним чином враховані, а в перспективі довели свою практико-перетворювальну спроможність.

Виклад основного матеріалу. Саме таким потенціалом володіє, на наш погляд, обґрунтований О.Г. Асмоловим поділ культур на культури корисності та культури гідності. В одному зі своїх недавніх інтерв'ю з приводу актуального морально-психологічного клімату у зв'язку з військовим конфліктом на українському Донбасі, який висвітвив уразливі місця національного менталітету й сучасної офіційної російської ідеології та її пропаганди через ЗМІ, О.Г. Асмолов робить роз'яснення для широкого читацького загалу: "Я пропоную поділ усіх культур на культури корисності і культури гідності. В культурах корисності людина – це річ, яка визначається за її функціями, це гвинтик. Їх ключова характеристика – знеособлення, деперсоналізація, девальвація людської особистості... В культурах гідності домінує механізм підтримки варіативності, інакшості... в культурі гідності діє підтримка різноманітності, норми толерантності... Якщо культури корисності живуть за законом прагнення до виживання і рівноваги, то культури гідності – за законом прагнення до життя, в них людина завжди перебуває в пошуках смислу... Суспільний розвиток рухається двома механізмами, з яких ми весь час виділяємо один. Це механізм конфлікту – і ми стали бранцями розвитку суспільства через конфлікт... Конфлікт більше помітний, ніж взаємодопомога. Він існує в будь-якій культурі, і кожне суспільство проходить через нього. Зараз нормою і соціальною, і політичною поведінки в Росії стала формула "бої без правил"... Коли діє норма боїв без правил, головною логікою розвитку культури стає знищення різноманітності. І в культурі діють всі формули в стилі "хто не з нами, той проти нас", "якщо ворог не здається, його знищують". Це етика розлюднення... Коли культура заснована на боях без правил, в неї приходять варвари. Їх головна справа – знищити інакшого. Варварство настає в тих чи інших...критичних ситуаціях. Дуже часто воно дозволяє на короткий період добитися стабілізації суспільства через боротьбу зі спільним ворогом. За принципом "ви проти кого дружите?" І починають дружити... В даному випадку неважливо: проти США, України, націонал-зрадників. У ситуації варварства важливо крикнути вчасно "розіпни його", щоб усі перетворилися в натовп... Слідом за культурою конфлікту система напихає всіх ідеологією ненависті, ідеологією знеособленості, створює образ ворога. Фашизм, націонал-соціалізм у будь-

яких варіантах починається зі знеособлення... А коли люди культури корисності, котрі не мають індивідуальності і власного смислу, раптом набувають спільний смисл для всіх, у них виникає ілюзія безпеки і стабільності" [9]. Відповідаючи на запитання кореспондента, чи без образу ворога в суспільства не було б відчуття безпеки, російський вчений і патріот дає ствердну відповідь, уточнюючи: "Будь-яка ідеологія ненависті стоїть на трьох китах. Перший – це філософія й ідеологія фундаменталізму як закритого суспільства, котре повинно бути гомогенне й однорідне. Другий – це психологія фанатизму. Третій – технологія тероризму у широкому сенсі" (Там само).

Наведені вище цитати випукло демонструють суть ідеологічного, ментального, етнокультурного й цивілізаційного протистоянь між соціумами, зорієнтованими на діаметрально протилежні цінності та цілі. Демократичні тенденції суспільного розвитку проявляються в поцінуванні культурної різноманітності, творчої індивідуальності, ідейної толерантності, взаємодопомоги і співпраці, діяльній синергії та груповій фасилітації. Натомість тяжіння суспільства до тоталітарних форм управління державою й облаштування публічного життя її громадян базується на "єдиноначалії", безумовному авторитеті лідера, з сентенціями і рішеннями якого через механізм раціоналізації погоджуються індивідуальні волі громадян радше як соціотипових індивідів, аніж індивідуальних особистостей; в такому соціумі заохочуються ідеологічний "монотеїзм", ідолопоклоніння, культ особи верховного лідера (жерця), нетерпимість до інакодумців, як-от "націонал-зрадників", "жидобандерівців", "америкосів", "гейропейців" тощо в путінській Росії, вибудовування образу зовнішнього ворога як результат проєкції власних егоїстичних чи етноцентричних тенденцій та рис – жадібності, заздрості, переживання власної ущербності й меншовартості чи, навпаки, – амбітності і презирства до інших. Прикметно, що типовий дискурс соціальних мереж уражених тоталітарними ідеологемами російських користувачів пронизаний аргументами культури корисності. Так, українців – патріотів своєї країни – звинувачують у тому, що ті стали маріонетками Америки (особливо не люблять її державний департамент), транснаціональних компаній, які хочуть видобувати в Україні сланцевий газ (і, відповідно, підірвуть монополію Росії в постачанні вуглеводнів іншим державам, про що замовчується) і т. ін. Вважає атрибуція безсуб'єктності, внаслідок чого Україна не розглядається суверенною державою з власними інтересами і самостійною політикою; в жорстких дискусіях російські опоненти, використовуючи інвективну лексику, перемішану з нецензурною лайкою, представляють Україну таким собі інфантильним недосуб'єктом – розумово кволим, легко навіюваним (з боку Заходу, що їх особливо дратує), по-дитячому імпульсивним та потребує опіки (звісно ж, з боку "мудрої" і "турботливої" Росії, а не якогось там ЄС, що сам по собі є досить спірним суб'єктом, адже теж танцює під дудку США). Саме така тенденційна оцінка України як *об'єкта* (території) геополітичних маніпуляцій сильних гравців на арені міжнародної політики (в поляризованій масовій свідомості

путінської автократії – це або Росія, або США), якій відводиться роль пасивного споживача іноземних товарів (бажано російських) при наявності власного відсталого й неконкурентоздатного виробництва, що потребує досвідченого поводиря (старшого брата), за мудре керівництво якого слід віддячувати слухняністю, покірністю, улесливим запобіганням, саме така оцінка України за утилітарним критерієм зручності в координатах культури корисності настирливо й безнастанно модерується імперсько-реваншистською пропагандою. Зрозуміло, що на тлі сфальсифікованої реальності (наприклад, образ "розп'ятого українськими карателями хлопчика") неправдоподібними видаються реальні факти – сотні (чи тисячі?) убитих на Донбасі російських солдатів, що воювали за примарну ідею "збирання земель", яку, до речі, соромно відверто артикулювати на серйозному офіційному рівні – в Раді Безпеки ООН, Європарламенті тощо.

Викладене вище підводить до висновку про гостру ціннісно-орієнтаційну кризу, в яку занурена сучасна Росія, як у своє інфернальне колективне несвідоме. Замість того, щоб іти шляхом індивідуації та плекання власної самості в гармонії з іншими суб'єктами (персонами) вона уникає критичної саморефлексії, внутрішньої інтеграції протилежностей, наприклад, підпорядкування культури користі культурі гідності, або концепції конфлікту концепції взаємної допомоги (П.А. Кропоткін, О.Г. Асмолов) [1], що суголосне пріоритетності цінностей самотрансцендентності й відкритості змінам перед цінностями самозвеличення й консерватизму (Ш. Шварц, В.К. Карпінський) [4]. Це актуалізує завдання не лише концептуального аксіопсихологічного спростування деструктивних ідеологем тоталітарного соціуму, а й пошук дієвих в умовах інформаційної війни аксіопсихологічних механізмів розвінчання шкідливості цих ідеологем з метою запобігання віктимізації суспільства, що піддається агресивній пропагандистській атаці.

У цьому зв'язку варто скористатися з психотехнічних напрацювань, що гарантують оперативний спротив і доволі швидко відсіч черговому вкиданню ідеологічно приправленої дезінформації, яка принижує, знеславлює, пригнічує адресата деструктивної пропаганди. На наш погляд, такими характеристиками володіє психотерапія когнітивно-біхевіорального спрямування, котра на відміну від, скажімо, психоаналізу дає змогу негайно відреагувати на деструктивну ідеологему, знешкодивши її вбивчий заряд.

Звернімося до досвіду формування міжкультурної комунікативної компетентності, психологічним ядром якої, за дослідженнями Л.Г. Почебут, є міжетнічна і міжособистісна толерантність, довір'я і сенситивність.

У теоретичній розвідці, присвяченій характеристиці толерантності в контексті аксіологічного підходу, О. Шаюк наводить роз'яснення цього феномена І. Бубісом, яке найбільше пасує до проблеми, що розглядається у цій статті. Отже, І. Бубіс тлумачить толерантність як терпимість, яку сильніший виявляє стосовно релігії, світогляду, походження, національності, кольору шкіри та історії іншої, слабшої людини, що становить основоположну цінність *демократичного* (виділено нами – З.К.)

суспільства [7, 48]. Толерантність як моральна характеристика, інтегральна властивість особи і соціуму передбачає "повагу прав іншої людини за умови, що вона також поважає наші права; це свобода від упереджень, забобон і дискримінації" [5, 7]. Невід'ємними атрибутами толерантності вважаються: стійкість до впливу, тиску з боку іншої людини, визнання права іншого мати свою думку, асертивність – захист своєї думки, своїх ідей, інтересів при визнанні права іншого мати і відстоювати свої ідеї та інтереси; довіра до іншого, заснована на знанні про те, що поведінка цієї людини не принесе нам шкоди, інтерес до думки іншого (небайдужість) [5, 8].

Неважко помітити відмінність двох наведених трактувань толерантності, перше з яких – аксіологічно однозначне, і може слугувати орієнтиром для *профілактики* нетолерантності (насилля і ворожості внаслідок ескалації міжособистісних і міжгрупових конфліктів), а друге – практично придатніше, оскільки враховує ризики толерантної людини чи демократичного соціуму загалом в умовах нетолерантного ставлення до них з боку інших суб'єктів, а отже, може бути орієнтиром для інформаційно-психологічного *спротиву* ворожій пропаганді, заснованій на деструктивних ідеологемах тоталітарних соціумів. Це дає нам підстави трансформувати відкриті Л.Г. Почебут механізми формування толерантної свідомості, засновані на процесі когнітивної категоризації, у механізми захисту демократичних цінностей в умовах цілеспрямованого когнітивного спотворення фактів, перекручування мотивацій, фальсифікації намірів, приниження гідності людей та значення вагомих суспільно-політичних подій тощо, які спостерігаються, зокрема, в інформаційній війні провладних ЗМІ Росії проти України. На цьому тлі інформаційна політика телеканалу "Дождь" є радше винятком, проте дуже важливою підмогою для "очищення свідомості" пересічного росіянина від сугестивного впливу войовничо налаштованих державних телеканалів ("зомбоящика").

Методика. Йдучи шляхом реінтерпретації механізму категоріального порівняння, протидія міжкультурній інтолерантності, презентованій у відповідній ідеологемі, може виглядати так.

На першому етапі відбувається "груба" категоризація за критерієм "свій – чужий" або "наше – їхнє", "друг – ворог". Спрацьовує інтуїтивна оцінка цілісного гештальту повідомлення, схоплення основного смислу меседжа, що викликає первісну довіру чи скепсис щодо змісту сприйманого.

На другому етапі критерії оцінювання урізноманітнюються. Наприклад, застосування критерію "подібний – інший" може виглядати таким чином: всі ми прагнемо миру на Донбасі, але сепаратисти його хочуть отримати тільки через відокремлення від України. Решта українців переживає когнітивний дисонанс: "Чому заради миру треба вбивати своїх співвітчизників?" Зі свого боку сепаратисти не розуміють, чому заради миру їм неодмінно треба полюбити Україну, коли їм так хочеться в ментально ближчу Росію. Отже, при збіжності термінальної цінності миру спостерігається полярність операціональних цінностей (соборність – сепаратизм).

На третьому етапі відбувається оцінка ідеологеми за критеріями "безпечна – небезпечна", "конструктивна – деструктивна". Відтак аргументації підлягають протилежні шляхи встановлення миру: або через відновлення територіальної цілісності України, для чого потрібне легітимне волевиявлення, або суспільний консенсус щодо права на відокремлення від України частини її земель, що само по собі скидається на фантастичний сценарій. Таким чином, поляризація позицій сягає свого піку, що зводить розв'язання проблеми до виключно силового варіанту, який веде за собою збільшення кількості втрат і руйнувань з обох сторін збройного конфлікту. За кожною з альтернативних інструментальних цінностей закріплена власна "ідеологічна правота", певна екзистенційна вмотивованість, за збереження яких люди готові стояти до кінця. Виникає питання: як, перебуваючи на піку ідеологічної інтолерантності, не довести справу до кривавої розв'язки? На наш погляд, це можливо лише апелюючи до людської гідності, честі ідейного супротивника, демонстрації віри у його здатність ухвалювати мудрі рішення, підтримуючи спроби деескалації конфлікту, заохочуючи діалог. Власне, це і робить дипломатія США та Євросоюзу, долучаючись до участі в перемовинах між представниками України, Росії, буремного Донбасу.

Водночас з фокусу уваги не слід випускати факти, які свідчать про розпалювання міжнаціональної ворожнечі, спонсорування тероризму, вербування найманців, ведення так званої гібридної війни тощо. Давно відома політика "батога і пряника" й понині залишається актуальною. Щодо спілкування в соціальних мережах, то тут слід рекомендувати утримання від вербальної агресії у відповідь троллю, яка принижує його як особистість; викриття абсурдності ідеологем краще відбувається при застосуванні тонкого гумору чи етично акцентованої іронії, які показують логічну суперечливість постулатів опонента, без опускання обох на дно культурного шабашу.

Четвертий етап, за Л.Г. Почебут, – це "установка на толерантність – інтолерантність" за ознаками "дружелюбність – ворожість" [5, 8], який завершується вибором однієї з альтернатив. Зрозуміло, що в ідеологічному змаганні ніхто не може зробити вибір за опонента. Якщо ж останній налаштований на дискримінацію, не визнає вашу ідентичність, відверто глузує і насміхається з вас, то обрана вами інтолерантність по відношенню до зла в зазначених та інших проявах буде аксіологічно доцільною. Протидіяти впертій (часто тому, що оплаченій) деструктивній ідеологемі можна у спосіб повного ігнорування фанатичного опонента через його блокування, або шляхом дискурсивного конструювання пропагандистського контрнарративу (обґрунтованої фактами, конструктивної ідеологічної позиції), в якому моральні та прагматичні аргументи будуть взаємно збалансовані та взаємно підсилені. Звісно, що для виконання такого завдання потрібно докласти чималих зусиль – розумових і фізичних, бути достатньо підготовленим, аксіологічно чутливим та відповідальним, як писав наш відомий сучасник – французький письменник Б. Вебер: "Вам не

подобається цей світ? Придумайте інший, який буде кращий", "Ви вважаєте, що Бог недосконалий? Станьте на його місце" [2].

Висновок. Аксіопсихологічне спростування деструктивної ідеологічної риторики в умовах інформаційної війни тоталітарних держав з демократичними повинно відбуватися з повно аргументованих позицій культури гідності, підсилених доказами життєзберігальної доцільності й утилітарної користі. Психотехнічні здобутки психотерапії, зокрема, її когнітивно-поведінкової гілки, дозволяють розробити ефективні методики інформаційно-психологічного спротиву й очищення віртуального комунікативного простору від руйнівного впливу ксенофобських ідеологем, інспірованих засобами масової комунікації тоталітарних соціумів.

1. *Asmolov A.G.* Istoriko-evoliutsionnyj sintez: vzaimnaja pomoshch kak factor evoliutsii [Historical and evolutionary synthesis : mutual aid as a factor of evolution] / Asmolov A., Sehter E., Chernorizov A. // *Voprosy psihologii*. – 2013. – № 6. – S. 3–13.
2. *Verber, B.* Taina bogov [The mystery of the gods] / Bernar Verner ; [per. s fr. M. Rozhnovoj]. – M. 6 GELEOS Publishing House (Capital Trade Company): RIPOL klassik, 2011. – 592 p.
3. *Gritsanov A.* Ideologija [Ideology] / A. Gritsanov // *Vsemirnaja entsiklopedija : Filosofija / Glavn. nauchn. red. i sost. A.A. Gritsanov*. – M. : AST ; Mn. : Harvest, Sovremennij literator, 2001. – S. 386-388.
4. *Karpinskij K.* Konflikt tsennostej kak predposylka smyslo-zhiznennogo krizisa v razvitii lichnosti [Conflict of values as a prerequisite of life-semantic crisis in personality development] / K. V. Karpinskij // *Voprosy psihologii*. – 2013. – № 1. – S. 78–93.
5. *Pochebut L.* Mezhekulturnaia kommunikativnaia kompetentnost kak vyrazhenie chelovecheskih otnoshenij [Intercultural communicative competence as an expression of human relations] / L. Pochebut // *Psihologicheskij zhurnal*. – 2013. – T. 34. – № 4. – S. 5–15.
6. *Stepin V.* Kultura [Culture] / V. S. Stepin // *Vsemirnaja entsiklopedija: Filosofija / Glavn. nauchn. red. i sost. A. A. Gritsanov*. – M. : AST ; Mn. : Harvest, Sovremennij literator, 2001. – S. 524–526.
7. *Shajuk O.* Psyhosutnisna harakterystyka tolerantnosti v konteksti aksologichnogo pidhodu [Psychoessential characteristic of tolerance in the context of axiological approach] / Olga Shajuk // *Vitakulturnyj mlyn: Metodologichnyj almanah*. – 2014. – Modul 16. – S. 6–50.
8. *Jurevich A.* K probleme bazovyh komponentov natsionalnogo mentaliteta [To the problem of the basic components of the national mentality] / A.V. Jurevich // *Psihologicheskij zhurnal*. – 2013. – T. 34. – № 4. – S. 89–100.
9. *Akademik Aleksandr Asmolov:* "Griadushchij ham stal hamom nyneshnim" [Coming boor became a present boor] – Rezhim dostupa : <http://www.colta.ru/articles/society/4588>.